

Шунингдек олхўри меваларини лаборатория шароитида кимёвий таҳлил қилинганда Ўзбекистонда етиштирилаётган олхўри навлари мевасининг таркибида қуруқ модда кўпчилиги маълум бўлди. Масалан: Ароматная навида 19,6 %, Румяная зорька навида 19,4 %, Аппетитная навида 18,9 % ни ташкил қилиб, бошқа навларга нисбатан мева қуритиш кўрсаткичи юқоридир (2-жадвал).

Олхўри мевасининг таркибидаги қанд миқдори аниқланганда, Лето навида 13,7 %, Аппетитная навида 13,1 % ва Ҳосилот навида 13,0 % ни ташкил қилди ва бошқа навларга нисбатан қанд моддаси юқорилиги билан ажралиб чиқди.

Кислоталилиги бўйича олхўри меваларининг ичида Ароматная 1,04 %, Ҳосилот навида 1,06 %, Аппетитная 1,10 %

ни ташкил қилди ва бошқа навларга нисбатан 0,5-0,77% га камлиги аниқланди.

Хулоса шуки, 2018 йилда ўрганилган олхўри навлари ичида Лето ҳамда Ҳосилот навлари кимёвий таҳлил натижаларига кўра, ўзининг бошқа навларга нисбатан ижобий кўрсаткичлари, яъни қуруқ моддасининг кўпчилиги, қанд миқдори юқорилиги ва кислота миқдори камлиги билан ажралиб туради. “Ўзбекистон ва Ҳиндистондаги ўсимлик генетик ресурсларини бойитиш ва тадқиқотчилар илмий салоҳиятини ошириш” мавзусидаги лойиҳа доирасида Ҳиндистон давлатига 17 та олхўри гермоплазмалари юборилади ва Ҳиндистон давлатидан 38 та олхўри навларини олиб келиш белгиланган.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мевачилик асослари. Т.Э.Остонакулов, С.Х.Назиева, Б.Х.Фуломов. Тошкент -2010 й.
2. Черновелова В.П. Производственно биологическая оценка сортов сливы, Самаркандской области. Автореферат диссертации за 1974 г, стр 12-47
3. ФАОнинг 2016 йилдаги ҳисоботлари.

ЎЎТ: 633.11:632.51:632.95

ЎҚИНГ, ЭЪТИБОР БЕРИНГ

СУДРАЛУВЧИ КАКРА - ҲАВФЛИ КАРАНТИН БЕГОНА ЎТ

Отабек Сулаймонов,

Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институти директор ўринбосари,

Қаландар Бабабеков,

биология фанлари номзоди, доцент,

Дилрабо Дўсматова,

Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институти ходими.

Аннотация: судралувчи какра Ўзбекистон Республикасида карантиндаги ўсимликлар рўйхатига киритилган кўп йиллик бегона ўт ҳисобланади. Судралувчи какра қишлоқ ҳўжалиги экинларига ҳаддан ташқари кучли зарар келтиради ва экинларнинг ҳосили ва сифатини кескин пасайишига олиб келади.

Бугунги кунда судралувчи какрага қариш уйғунлашган кураш тадбирлари ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу кураш тадбирларини ўз вақтида самарали қўллаш орқали бегона ўт тарқалган майдонларни қисқартириш мумкин.

Annotation. *Acroptilon repens* is a perennial herb included in the quarantine list in the Republic of Uzbekistan. *Acroptilon repens* cause excessive damage to agricultural crops, leading to a sharp decline in yield and quality.

To date, harmonized control measures have been developed against *acroptilon repens*, and through the timely and effective application of these control measures, we will be able to reduce weed infestation fields.

Калит сўзлар: судралувчи какра, карантин, фитоценоз, алколоид, аччиқ заҳарланиш, қурғоқчилик, шўрланиш, углеводлар.

Кириш. Судралувчи какра (*Acroptilon Repens* (L) D.c.) Asteraceae оиласига мансуб кўп йиллик ўсимликлар рўйхатига кирган карантин бегона ўт ҳисобланади.

Ўсимликнинг ватани Марказий Осиё даштлари бўлиб, у ердан бутун дўннинг қурғоқчил ҳудудларига, шу жумладан Австралияга тарқалган. Ўзбекистонда судралувчи какра барча майдонларда учрайди.

Судралувчи какранинг пояси шохланган бўлиб, унинг баландлиги 20 см дан 40 см гача тик ўсади. Илдизи ўқ илдизи, яхши ривожланган. Барглари ўтроқ, яхши ифодаланган, патсимон томирланган, қисқа тук билан қопланган, 5-10 см узунликда. Гуллари икки жинсли, 5 аъзоли, қизил рангдаги бошоқсимон тўпгуллар саватчасимон тўпгулларда жойлашиб, новданинг учида ҳосил бўлади. Уруғи тескари тухумсимон, учлари понасимон қисқариб борадиган, япаоқ, силлиқ, сохта меванинг ичида ҳосил бўлади. Ўсимликнинг гуллаши ва мева ҳосил қилиши май, июн ойларидан бошланиб, уруғи июл ойларида пишиб етилади. Бу давр одатда бошоқли ғалла

экинлари ҳосилининг йиғиш пайтига тўғри келади.

Судралувчи какра илдиз бачкили кўп йиллик бегона ўт ҳисобланади. Судралувчи какра 30-80 минг дон уруғ ҳосил қилади. Уруғидан, илдиз бачкиларидан ва илдизпояларидан кўпаяди. Аксарият кўп йиллик ўсимликлар сингари уруғидан кўпайиш какра учун ҳам катта аҳамият касб этади. Какра уруғларининг унувчанлиги 3-4 йил мобайнида сақланади. Уларни униши учун тупроқнинг юқори намлиги ва ҳарорати талаб этилади. Суғорилмайдиган майдонларда тупроқнинг юқориги қатламида бундай шароит кам юзага келади, шу боис унинг унувчанлиги бу ерда паст бўлади. Уруғларнинг энг жадал униши ҳайдалма қатламда кузатилади, аммо уларнинг кўпчилиги тупроқ юзасига чиқа олмай нобуд бўлади.

Уруғларни ўсиши учун энг паст +8° С - +10° С ва қулай +20° С - +30° С ҳарорат талаб этилади. Унувчанлик қобилияти юқори бўлиб, янги уруғларнинг дала ва лаборатория шароитида униб чиқиши 70-90% ни ташкил этади. Судралувчи какра ўсимлиги уруғидан униб чиққандан

сўнг дастлаб секин ўсиб ривожланади, ҳарорат ва намликка боғлиқ ҳолда 2-5-ойларда 5-7 баргдан иборат поя шаклланади, шу даврда илдиз системаси ҳам ривожланади. Поялар кеч кузгача шаклланади. Судралувчи какранинг ривожланишида унинг илдизи ва илдиз пояларидан ўсувчи новдалари катта аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг заҳираси тупроқда жуда кўп бўлгани сабабли йўқотиш қийин. Бир гектар майдондаги судралувчи какранинг (тупроқнинг 65 см лик қатламидаги) барча илдиз ва илдизпояларнинг узунлиги қарийиб 25 км га етади (шу жумладан илдизи 80% ва илдизпояси 20%). Судралувчи какранинг илдизларида углеводларнинг кўплаб заҳираси тўпланади, шу боис улар новда ҳосил қилувчанлик энергиясининг катталиги билан ажралиб туради ҳамда кўп карра кесилганда ҳам кўкариш хусусиятига эгадир. Новдаларининг ривожланиши ва пайдо бўлиши эрта баҳордан бошланади ва кеч кузгача давом этади.

Судралувчи какра енгил ва оғир лойли тупроқларда яхши ўсади, тупроқ шўрланишига ҳам чидай олади. У қурғоқчилик иқлимда ва ёғин миқдори 200-375 мм ни ташкил этувчи ярим чўл минтақаларида ривожлана олади. Қуёш нурига, қурғоқчиликка чидамли ҳисобланади. Судралувчи какра юқори рақобатбардор ўсимлик бўлиб, шу боис фитоценозда доминантлик қилади.

1-умумий кўриниши, 2-илдиз тизимининг бир қисми, 3-саватча тўп гули, 4-алоҳида гули, 5-мевасининг табиий катталиги, 6-уруғи.

Судралувчи какра ҳаддан ташқари кучли зарар келтирувчи бегона ўт бўлиб, у экинларнинг ҳосилдорлиги ва сифатини пасайтиради. Судралувчи какра уруғи билан ифлосланган дон қайта ишланганда аччиқ таъмли бўлиб қолади, ўсимликда кўплаб алколоидлар тўпланади. Шу сабабли у билан ифлосланган пичан бериб боқилган қишлоқ хўжалиги ҳайвонларида заҳарланишлар юзага келади. Какрали пичан айниқса отлар учун хавфлидир. Чорва молларида заҳарланиш белгилари: овқатланишдан бош тортиш, ютинишнинг бузилиши, тартибсиз ҳаракатлар, талвасаларда намоён бўлади. Кўп миқдордаги отлар пичан билан заҳарланганда судралувчи какранинг пичандаги аралашмаси 0,9 дан 5,2% гача бўлганлиги тўғрисидаги маълумотлар ҳам мавжуд. У сигир сутининг таъмини кескин бузади. Судралувчи какра чорва моллари томонидан истеъмол қилинмаганлиги сабабли яйловларда ҳаддан зиёд кўпайиб кетиши оқибатида бутун майдонни 50-80% ини эгаллаб, пайкални фойдаланишга яроқсиз ҳолатга олиб келади.

Ўсимлик таркибидаги аччиқ заҳарланишни келтириб чиқарувчи сабаблар мавжуд эмас, заҳарлилиқ даражаси ўзгарувчан бўлиб, бу эҳтимол ўсаётган шароитга ҳам боғлиқ бўлади. Каспий денгизи соҳилларидаги ишқорий тупроқларда ўсадиган судралувчи какра энг заҳарли ҳисобланади.

Судралувчи какра тупроқдаги сув ва минерал моддаларни яхши ўзлаштиради, у озуқа моддаларни маданий ўсимликларга нисбатан 2-5 марта кўпроқ сўриб олади. Бундан ташқари, ўздан бошқа ўсимликларни ўсиши ва ривожланишини тўхтатиб (секинлаштириб) қўювчи моддалар ҳам ажратиб чиқаради.

Олдини олиш чоралари. Судралувчи какра билан янги тоза ерларнинг ифлосланишини олдини олиш чоралари тизимида қишлоқ хўжалиги экинларининг тоза уруғларидан ва далаларга фақат яхши чириган гўнгни чиқариш катта аҳамиятга эга ҳисобланади. Одатда, судралувчи какра уруғлари билан беда, буғдой, арпа, сули ва тариқ каби кенг тарқалган қишлоқ хўжалик экинларининг уруғлари кучли ифлосланган бўлади. Уларни тозалаш учун турли дон тозаловчи машиналардан (шу жумладан электромагнит) фойдаланиш зарур.

Чорва моллари какра билан ифлосланган пичан билан боқилганда, унинг уруғи гўн таркибига ўтади. Чорва ҳайвонларининг ошқозон-ичак йўлидан ўтар экан, бутун уруғлар ўзининг ҳаётчанлигини йўқотмайди. Фақатгина 3-4 ой мобайнида тўғри компост қилинганда, яъни уруғи тўлиқ чириб кетганда, унвчанлигини бутунлай йўқотади.

Дон чиқиндиларини чорва молларига фақат майдаланган ёки буғлатилган ҳолдагина бериш лозим. Ишлов берилмайдиган ерлардаги судралувчи какра ўчоқларини гуллашга йўл қўймаган ҳолда мунтазам ўриб туриш тавсия этилади. Бу ўсимлик саватчаларининг эриган қор ва ёмғир сувлари билан тоза майдонларга тарқалиб кетишини олдини олади.

Кураш чоралари. Агротехник кураш чоралари. Далаларни судралувчи какрадан тозалашда қуйидаги агротехник чоралар муҳим аҳамият касб этади: алмашлаб экиш қоидаларига қатъий амал қилиш, тупроққа сифатли ишлов бериш, экинларни парваришlashда карантин ўсимлигининг

қайта кўпайишига барҳам берувчи тадбирларни ўз вақтида ва сифатли бажариш (мунтазам чопиқ, бегона ўтларни йўқотиш). Судралувчи какра билан кучли зарарланган ерларда қора шудгор яхши натижа беради, бунда ишлов бериш тадбирлари тўғри бажарилганда судралувчи какра билан ифлосланганлик 70-80% га камаяди. Кучли ифлосланган даладарда икки йил узлуксиз кузги ғалладошларни етиштириш (ҳосили йиғиб олингач, ярим қора шудгор қилиш) ҳам яхши натижа беради. Ем-хашак экинларини етиштиришга ихтисослашган майдонларда, бу экинларни максимал зичликда экиш талаб этилади.

Биологик кураш чоралари. Судралувчи какра бегона ўтига қарши биологик курашда *келгусида Euribia maura Frfcl.* ва *E.kasfchstanica V.Richter* каби мева чипор қанотлилари куртак галлицаси-*Dasyneura sp.* кана *Eriophyes sp.* ва какра нематодаси-*Anguina picridis Kir.* ни сунъий кўпайтириш ва қўллаш истиқболли бўлиши мумкин.

Кимёвий кураш чоралари. Судралувчи какрага қарши кимёвий усулда курашишда “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида қўллаш учун рухсат этилган пестицидлар ва химикатлар рўйхати” да судралувчи какрага қарши тавсия этилган Азимсульфурон (Азимекс 50% с.д.г. 25-30г/га+СФМ (АгронексПро 150-200 мл/га) бегона ўтлар 2-4 барг даврида сирт-фаол модда қўшиб пуркалади.), Флуороксипир (Моера-

не 20% эм.к. 0,75-1,0 экиннинг туплаш даврида пуркалади.) галоксипир – R – метил (Геломекс 104 г/л эм.к. 1,0 кўп йиллик бегона ўтларнинг бўйи 10-15 см бўлганда пуркалади), натрий биспирибаки (Асириус 40% сус.к. 0,08-0,1+СФМ 0,08-0,1 бегона ўтларнинг 3-4 барг даврида спирт-фаол модда қўшиб пуркалади.) таъсир этувчи моддалари бўлган препаратларни қўллаш яхши самара беради.

Карантин кураш тадбирлари. Судралувчи какрага қарши карантин тадбирлари қаторига уруғлик материалларни қатъий назорат қилиш, бунда четдан кириб келадиган уруғлик материалларини чегара постларида карантин инспекторлари томонидан синчиклаб текшириш ва тоза бўлса олиб киришга рухсат бериш. Мамлакат ичкарасида какра тарқалган ҳудудлардан уруғлик ва какрани уруғини, илдиз бачкиларини тарқалишга сабабчи бўлган бошқа маҳсулотларни тоза ҳудудларга ўтказмаслик, какра тарқалган ҳудудларда карантин эълон қилиш каби тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади.

Судралувчи какрага қарши кураш чора -тадбирлари билан бир қаторда кенг аҳоли оммаси орасида ҳам тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш, уларни ҳам судралувчи какрага қарши кураш тадбирларига жалб этиш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Шералиев А., Ўлмасбоева Р. Ш. Қишлоқ хўжалик ўсимликларининг карантини. Ўқитувчи -2008 йил.
2. Федеральное государственное учреждение “Всероссийский центр карантина растений”, (ФГУ, “ВНИИКР”).
3. Сулаймонов О. А., Бобобеков Қ., Бўронов Ю.Х. Карантин бегона ўтлар ва уларга қарши кураш тадбирлари. Тошкент -2019 йил.
4. Интернет сайтлари: <https://kccc.ru/handbook/weeds/acroptilon-repens>.

УЎТ: 633.31+632

ТАДҚИҚОТ ВА САМАРАДОРЛИК

БЕДА БИОЦЕНОЗИДАГИ ЗАРАРЛИ БИООМИЛЛАР ТАРКИБИНИНГ АҲАМИЯТИ

Торениязов Елмурат Шерниязович,

қ.х.ф.д., профессор,

Хамидуллаев Жанаберген Уббиниязович,

мустақил тадқиқотчи,

Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялари институти.

Аннотация: В статье проведены результаты исследований по изучения видового состава вредителей, болезней и сорняков посева люцерны и определении вредоносности доминирующих видов этих вредных биотических факторов в условиях Каракалпакстана.

Annotation. (приведены, по изучению) The results of investigation on the study of species composition of pests, diseases and weeds in the plantations of alfalfa are presented in this paper and was determined the harmfulness of dominant species of these harmful biotic factors in the conditions of Karakalpakstan.

Кириш: Қорақалпоғистон Республикаси шароити агро-биоценозида беданинг бир нечта навларини экиш аввалдан жорий этилган деҳқончилик тури ҳисобланади. Асосий мақсад беда ҳосилидан олинадиган маҳсулотларни чорва озукаси учун фойдаланиш, уруғини ташқи бозорга сотиш ва тупроқ унумдорлигини кўпайтириш учун биологик азот тўплашдир. Сўнгги йиллардаги вужудга келган ҳаво ҳароратини кўтарилиши, нисбий намликни пасайиши беда навларининг ўсиб ривожланиши ва ҳосил тўплашига салбий таъсир этганлиги ва бошқа сабабларга кўра кўпчилик хўжаликларда ушбу экин турининг майдони камайиб, олинаётган ҳосил

пасайиб кетди. Бу борада беда биотопида пайдо бўладиган микроклим туфайли ўсимликнинг зараркунанда, касаллик ва бегона ўтлари ҳиссаси катта эканлигини қайд этиш лозим.

Тадқиқот усуллари. Беда биотопида олиб борилган тадқиқотларда зараркунандалар, касаллик ва бегона ўтларнинг тур таркиби, ривожланиш биоэкологияси, динамикаси Б.П.Адашкеевич, Ш.Т.Хўжаев, В.Б.Голуб, зарар келтириш мезони даражаси В.И.Танский услублари бўйича ўрганилди.

Тадқиқот натижалари. Қорақалпоғистон агробиоценози қишлоқ хўжалиги экинлари далаларида ривожланадиган ҳашаротлар, касаллик ва бегона ўтлар турларини ривожланиш